ئاریایی ڕەگەزێکی دەستسازی ئورووپا بۆ بەلاڕێدابردنی مێژوو

ئاریا بە واتای نەجیب و شەریف، لەڕووی وشەی(ئەئیرانم وەئێژە یا وێجە)ی ئاڤێستا سازکراوە. هەرچەند زۆرینەی لێکۆڵەروان بەهەڵە یا بەئانقەست بە(سەرزەمینی نەجیبان) مانایان کروەتەوە، بەڵام کەسانی دیکەش هەن کە دە مانادروستەکەی گەیشتوون، بۆنموونە (دکتر ابراهیم فرەوشی، ایرانویچ، دانشگاە تهران، ١٩٠٢، ل٧) دەڵێ: "وشەی ئیرانویچ لە دووبەش پێکهاتووە، ئیران و ویچ کە بەواتای تورەمەوڕەگەزە." کێشەی گەورەی لێکدەرەوانی بابەتەکانی ئاڤێستا لەوەدابووە کە لەجێگای زمانی هیندی، دەبوو بە کوردییان لێکدابایەوە کە زمانی زێدی زەردەشتە و ئاوا زۆر کێشەی لەسەر وەلادەچوون. بۆوێنە ئەگەر ئەو ناوە لێکدراوە لەگەڵ کوردیی ئەوڕۆ هەڵسەنگێنین بەشی یەکەمی دروستە بەڵام بەشی دووهەمی واتە (وێجە)کەی هەر (وەچە)ی ئەوڕۆیە کە ئێستاش لە زمانی کوردیدا بە نەسل یا تۆرەمەی دەڵێن و مانادروستەکەی دەبێتە تۆرەمەی نەجیبان یا شەریفان. ئەوە ناوێک بووە کە زەردەشتییەکان بەخۆیانیان کوتووە. چەندین ئارتیکڵ و نووسراوەی زانستی هەن کە ئەو ڕاستییە دەسەلمێنن و لەوبابەتەدا دەیانخەینە بەرباس. کە چاو لەمێژووە کۆنەکانی ناوچەدەکەی، چیرۆکەکانی ئاڤێستا زۆر تێکەڵاوی مێژووی گەلانی ڕۆژهەڵات - لەهیندەوە بگرە تا کوردستان - کراون. زۆربەی گەلانی ئەو ناوچەیە بەهەرشێوەیەک تێکۆشاون ئاڤێستا و زەردەشت بکەنە ئی خۆیان و ئەو تێکۆشانە لەدوای داریووشی هەخامەنشی – بەمەبەستی ڕاکێشانی موغە سەربزێوەکان بەلای دەستەڵاتی پارسەکاندا – دەستی پێکردووە. لەسەردەمی پارتەکانەوە حەولی زیندووکردنەوەی دراوە و ساسانییەکانیش بەمەبەستی سیاسی کاریان لەسەر کردووە و بە شانامەی فیردەوسی گەیشتۆتە لووتکەی خۆی. ئەو ڕەوتە بەتایبەتی لە کۆتاییەکانی سەدەی ١٩و هەمووسەدەی ٢٠دا زیاتر پەرەی ئەستاندووە. ئەو تێکدانە بەمەبەستی شانازی داتاشینێکی درۆیین و هاندانی ڕەگەزی و ڕەگەزپەرستانە لەلایەن کەسان و دەستەی جۆراوجۆر و بەمەبەستی جیاواز جێبەجێ کراوە. هەخامەنشییان دوای کورۆش هەوڵیاندا ئاڤێستا بە شێوەیەک بە بەرژەوەندیی خۆیاندا ساغ کەنەوە، ئەوان کە هەر وەک لەتۆمارەکەی کورۆش دەردەکەوێ پێشتر لەسەر دینی زەردەشت نەبوون و هەر خواکانی بابلیان دەپەرست. پاشان، کە کاریگەریی موغەکانیان لەسەر زۆربەی خەڵکی ناوچەکەیان دیت و ئەو کارتێکردنەش بە چەند سەرهەڵدانێکی موغەکان و پەیڕەوی لێکردنیان لەلایەن خەڵکی پلەخوارووی کۆمەڵگا و لەرزاندنی پایەکانی تەختی هەخامەنشی لەسەردەمی داریوشدا زۆر بەپێتەوی دەرکەوت. پاش ئەوڕووداوانە گرنگیی زیاتر بە موغ و ئاینەکەیان درا و حەول درا ئاڤێستا ساغ کەنەوە و بینووسنەوە. بێگومان ئەوەش لە وەرگێران و بەلاڕێدابردنی بەسوودی پارسە دەستەڵاتدارەکان بەدوور نەبوو. بە هاتنی ئەسکەندەر، وەک دەڵێن ئەو کتێبە سازکراوە و هەموو کتێبەکانی هەخامەنشی سووتێندران و ئاڤێستا هەر لەسەرزاری موغەکان و پەیڕەوانی مایەوە. لەسەردەمی پارتەکاندا، دیسان دەست کرایەوە بە ساغکردنەوەی و بەفەرمانی بەلاشی ئەشکانی بەشەکانی ئاڤێستا کۆکرانەوە. ئەردەشیری بابەکان کەسێکی ڕاسپارد تا ڕێکیان بخاتەوە و شاپووری یەکەمی کوڕیشی کاری سازکردنەوەی ئاڤێستای بەشێوەی کۆنی تەواوکرد. وەندیداد کە بەشێکە لە ئاڤێستا لەسەردەمی ئەشکانی و ویسبرد لەسەردەمی ساسانی دانراوە. ئاواش زۆر ئاساییە ئەگەر ئەوکارانە هیچیان وێک نەچن، هێندێکان بۆئەوەی بیسەلمێنن ئاڤێستا ئی شەش سەدە پێش زایین و تەنانەت ئی زۆر دواتریش بووە، ئەوسازکراوانە دەکەنە پاساو. دەزانین ئینجیل بەدەیان جار دەستی تێوەردراوە و هەرجارەی بەشێوەیەک و بەڕوانگەیەکەوە گۆڕانکاریی تێداکراوە، ئایا دەکرێ دوایین ئینجیل بە ئی خودی عیسا دانێین؟

خشتەی کتێبی دیاکۆنۆف لە شەش نموونەکەیدا تەنیا لە یەک نموونەی دەنگیدا، جیاوازییەکی کەمی ئاڤێستا دەگەڵ ئی زمانی ماد نیشان دەدا، بەڵام دەگەڵ ئی فارسی هیچ وێکچوونێکیان نییەو دەگەڵ زمانەکانی دیکەشدا جیاوازییەکەی گەلەک زیاترە، کەچی سەرەڕای ئەوەی (وەک لە خشتەی خوارەوەدا دەیبینن)،

عنصر یا گروه صوتی فارسی	عنصر یا گروه صوتی اسکیتی	خـوارزمی	سـغدی	پـارتـی	عنصر یا گروه صوتی اوستایی	عنصر یا گروه صوتی مادی	عنصر یا گروه صوتی روسی	عنصر یا گروه صوتی [فونم] هند واروپـایی باز سازی شده
		اشکال ادواربعدی						
ϑ > h 1	s	s	s	s	s	s	c	k1
d 2	z	z	z	z	z	z	з	g1, g1h
s 3	sp > fs	sp	sp	sp	sp	sp	св	k1u̯
ç > s 4	tr, ϑr > rϑ, rt	š	dr, š	ϑr > hr	ϑr	ϑr, tr	тр	tr
š(i)y5	ti > ts	* ti > ts	š	š	ϑy	ϑy	ть	[نەپس‌از حروف غیرمصوت دمی] ti̯
(h)u̯ > hv,6 χv	χw, χo	χw	γw	χv > vχ	hv, χv	f	св	su̯

وێکچوون و هاوبەشی لەنێوان وشەکانی ئاڤێستا وماد لەهەموو زمانەکانی هیند و ئورووپایی زیاترو ڕوونترە و زۆر لە وشەکان لە زمانی کوردیی ئەوڕۆدا هەر وەکخۆی ماون، کەچی لە زمانەکانی دیکەدا نین. بەڵام هێندێکان هەر ئەوەندە جیاوازییەی خشتەی دەنگەکان (وەک لێرە دەیان بینن) دەکەنە بیانوو بۆ ئەوەی بڵێن ئاڤێستا بەزمانی مادی نییە. بۆبەرپەرچ دانەوەی ئەو بۆچوونە نابەجێیە دەبێ ئەو ڕاستییە وەبەر چاو بگرین کە هەر وەک دەزانین هەموو ماد بە یەک زاراوە نەدواون و هەر کام لەوانەی بە باپیرانی کورد دێنەئەژمار خاوەنی زاراوەی تایبەتی ناوچەی خۆیان بوونە. لەکوردستانی ئەوڕۆشدا زازایی و سۆرانی لێک تێناگەن، کەچی هەردووکیان کوردن. تەنانەت لەباری ڕێزمانیشەوە جیاوازیگەلێک وەک بوونی کردە(فعل)ی نێر و مێ لە هێندێکاندا و نەبوونی لەوانی دیکەدا، یا بواری ڕێزمان وەک ئەوەی بۆنموونە بەبادینی دەڵێن (دێتەکردن) و بەسۆرانی دکوترێ (دەکرێ) و.... کەوابوو ناسروشتی نییە ئەگەر ئاڤێستا لەگەڵ زمانی ماد جیاوازیگەلێکیشی هەبێ. بەتایبەتیش کە ئوولی زەردەشتی بەزۆر دەلیل چەند هەزارساڵێک لە سەردەمی ئیمپەراتوورییەتی ماد کۆنترە و نەشیاونییە لەماوەیەکی ئاوا درێژدا گۆڕانکاریی زۆری بەسەردا هاتبێ. (بۆ زانیاریی زیاتر بڕواننە کتێبی زەردەشت و مێژووەکەی لە نووسینی خۆم: http://www.farhangumejuikawa.com/wp-content/uploads/)

خشتەی زمانی ماد و ئاڤێستا و کوردی کە لەخوارەوە دەیبینن، بەڵگەیەکی دیکەی پەیوەندیی نێووان زمانی ئاڤێستا و کوردی و دێرینە بوونی هەردووکیانە لە زاگرۆس. ئەوەندە وشانەی لەو خشتەدا دەیبینن، سەرجەمی ئەوانەن کە لەسەرچاوەگەلی جۆراوجۆر کەوتوونە دەستم و بەپێویستم زانی لێرەدا بیانخەمە بەرچاوتان. بێگومان گەلەک وشەی دیکەش هەن کە بەداخەوە دەستم وێیانڕانەگەیشتووە، هیوادارم خوێنەرانی هۆگری مێژووی کورد دەوڵەمەندتری کەن. هەر ئەوەندە وشەیەش لەگەڵ خشتەی دیاکۆنۆف بەسن بۆئەوەی بیسەلمێنین کە ئاڤێستا بە زمانی کوردی نووسراوە. بە سەرنجدان بەوەی کە مادەکان خاوەنی زمانی ئاڤێستا بوون و زمانی سەرەکیی ئاڤێستاش ئی گاتاکانە، زۆر کۆنترە لەئی ئەوکۆچە درۆینەیەی ئورووپایی بۆ هاتنی ئاریاکان سازیان کردووە. باپیرانی کورد خەڵکی ڕەسەنی زاگرۆسن و بەپێی زۆر بەڵگەی مێژوویی بەهەزاران ساڵ بەر لە زایینی مەسیح شارستانییەتێکی پێشکەوتوویان لەوسەرزەمینەدا دامەزراندووە کە ئێستا کوردستانە. پێویستە ئاماژە بەوەش بکەم کە لەو خشتەی خوارەوەدا وەک دەبینن ژمارەی وشەکانی ماد بەکەمی هاتوون، هۆکارەکەی ئەوە بووە سەرچاوەی باوەڕپێکراوی زیاترم بۆ ئەووشانە وەدەست نەکەوتوون تا بتوانم دایان بنێم.

ژماره	ماد	ئاڤێستا	کوردی
١		ئە	پێشگری بەوتای: ئەنە، نە، نا،
٢		ئائێتا	ئەوە (ئەوەتا)
٣		ئەئۆج	ئێژێ، بێژی، دەڵێت، واتش،دبێژی،
٤		ئەئەم	ئائەم، ئائەمە، ئەمە، ئەو،
٥		ئەئیتی	ئام، ئامان، ئامای، ئامەی، هاتن، هەتن،
٦	ئاتەر	ئاتەر	ئاتر، ئاتەر، ئاتەش، ئار، ئارگ، ئازەر، ئاڤر، ئاگر، ئاور، ئاوێر، ئاویر، ئاهر، ئاهیر، ئاهێر، ئاهییر، ئایر، ئاێر، ئایەر، ئایێر، ئێر، ئێگر، تەش، دۆژ، هاتەر، هەتار، هەتەر، یاگی،
٧		ئەخشتە واتە دۆستانە	ئۆخەیش دەیگرێتەوە
٨		ئاخشتی	ئاشت، ئاشتی، هاش، هاشتی،
٩		ئەڤا	وسا، وسان، وەسا، هۆسا، هووسا،
١٠		ئەخا	ئەخ، ئەع، تخ، کخ، کخخە،
١١		ئەدا	ئنجا، ئەمجا، ئەمجار، ئەمجارە، ئەمجارەیان، ئەوجا، ئەوجار،
١٢		ئەذەیری	ژێر، ژێری،
١٣		ئەر	برۆ، بجوولێ، وەرە، هەرۆ، هەروو، هەرە،
١٤		ئەرد	ئەرد، ئەرز، بەژ، خاک، سەرزەوی، عەرد، عەرز،
١٥		ئەرشە	ورچ، هرچ،
١٦		ئەرغەنت (جەهەننەمی)	ئەرخە، ئەرغە، ئاژاوەگێر،
١٧		ئەروەن	ئەروا، روح، رەوان،
١٨		ئەرێز	ڕزار، ڕیز، ڕێز،
١٩		ئازیانی	بە زیانی، زیانیخرۆ، زیانیکار، ئاژەڵ زیانکار،
٢٠	ئەز	ئەز	ئەز،
٢١		ئەزمەن	ئاسمان،
٢٢	ئەزینە	ئەزینە	ئاسن، ئەسین، هەسن، هەسینن،
٢٣		ئەزی، ئەزییش	ئەژدیها، هەژدیها، مار،
٢٤	ئەسەنگە،	ئەسەن،	بەرد، سەنگ،
٢٥	ئەسەنگە،	ئەسانە،	بەرد، سەنگ،
٢٦	ئەسەنگە،	ئەسەنگە،	بەرد، سەنگ،
٢٧	ئەسپە	ئەسپە	ئەسپ
٢٨		ئاستایا	هەستان (هەستایە)
٢٩	ئەستە	ئەستە	ئێسقان، ئێسک، هەست، هەستو، هەستە، هەستی،
٣٠		ئاستێ	ئیست، ئیست کردن، ئیست گرتن، ئەوسیاێ،
٣١		ئەسرئوو	ئرمس، ئرمێس، ئرمێسک، ئڵمس، ئەرس، ئەسر، ئەسرین، ئەشک، ئەنوو،
٣٢		ئەسروو	ئرمس، ئرمێس، ئرمێسک، ئڵمس، ئەرس، ئەسر، ئەسرین، ئەشک، ئەنوو،
٣٣		ئەشەن	ئرمس، ئرمێس، ئرمێسک، ئڵمس، ئەرس، ئەسر، ئەسرین، ئەشک، ئەنوو،
٣٤		ئەفەنتە	ئافتاوە، ئەفتاوە، ئەفتووە،
٣٥		ئەڤە	ئەڤە، ئەوە،

٣٦		ئەڤە -بار	ئەڤە بێرە، ئەوە بارە،
٣٧		ئەڤەڤا	ئاوا، ئاوها، وەسا، بەوجۆرە،
٣٨		ئەڤەدا	ئەوەتا، لەوێ،
٣٩		ئەڤەکەنە	ئاوکەن،
٤٠		ئەڤەنگ	بانگ، چەمەر، چەمەرە، چەمەری، لەبانگێدان، وانگ،
٤١		ئەڤەنگ ئانەمم	بانگ هڵاوردن، لەبانگێدان، وانگ لەوەردان، وانگ هڵاوردن،
٤٢		ئەکا	ئەخ، ئەع، تخ، کخ، کخخە،
٤٣		ئاکاسە	ئاگا، زانا،
٤٤		ئاما	ئەزما،
٤٥		ئامسە	ئامسا، ئاوسا، ئاوسێ، هامسا، هامسا، هامسایە، هامسایە، هاوسا، هاوسایە، هاوسی، هەڤسی، هەڤسیا، هەڤمال، هەمسا، هەوسا،
٤٦		ئانا	پێشگری نەرێنی: نا، نە،
٤٧		ئانە	پێشگری نەرێنی: نا، نە،
٤٨		ئەنە	پێشگری نەرێنی: نا، نە،
٤٩		ئەنەخورد	نەخواردوو، هەنەخورد،
٥٠		ئەنازار	بێ ئازار، نائازار،
٥١		ئەنەزانتە (نەزاو، کەپەسنی ئاهوورا مەزدایە، واتە لەکەس نەبوو)	منداڵی هەوێ، هەنەزا، هەوێزا، لەکەس نەزاو لەکوردیشدا هەر بەو واتایە دێ
٥٢	ئەنجەمەن	ئەنجەمەنە	ئەنجومەن
٥٣	ئاندرا	ئاندرا	ئاندر (لە وان و ئەرزەڕۆم)، بەد، خراپ،
٥٤	ئەنزان		زۆزان، کوێستان،
٥٥		ئەنگ (چەم و خەم لەکاردا، پێچاندن خوارکردن)	ئەنگەمە، گیروگرفت،
٥٦		ئەنگرە مەنیو	ئەندێشەی تووڕە(واتە ئیبلسس)، مەنی تووڕە،
٥٧		ئەنگهوو	١- ئاە(ئاهێکی دەبەرداماوە)، فرزە، نز، نزگ، نەوا، ٢- دارونەدار، سەروماڵ، هەستونست، ٣- کەهیا، کەیا، کەیە، کەیین، کیخا، کێخا، کێخوا، کێخی،
٥٨		ئەورە	ئەور، هەور،
٥٩		ئەورا	ئەور، هەور،
٦٠		ئەهمای	ئێمە،
٦١		ئاهوو	١- ئاە(ئاهێکی دەبەرداماوە)، فرزە، نز، نزگ، نەوا، ٢- دارونەدار، سەروماڵ، هەستونست، ٣- کەهیا، کەیا، کەیە، کەیین، کیخا، کێخا، کێخوا، کێخی،
٦٢		ئەیێنێ	ئەنی، هەنیە،
٦٣		ئەیێنێکە	ئەنی، هەنیە،
٦٤		ئەیریمێ	ئارام
٦٥		ئەیویێ	ئاو
٦٦		ئایێسێ	ئاریخت، ئاریختا، ئاوەخت، ئەپۆڕێ، ئەییریا، ئەیخۆزگە، تەووسا، تومسیا، تەووسا، تەیسا،
٦٧		ئوروو‌پێ	ڕۆڤی، ڕوا، رواس، ڕواسە، ڕوانە، رووبا، ڕۆڤی، ڕووڤی، ڕوو وی، ڕویڤی، ڕوویی، ڕێڤی، ڕێوی،
٦٨	ئوشترا	ئوشترا	ئوشترا، حوشتر، وشتر،
٦٩		ئەئێم	ئێمە،

٧٠		ئیثه	واسه، واته، کەواتە،
٧١		ئیذه	ئائێستا، ئائێستە، ئایسە، ئیسا، ئیساکە، ئێستا،
٧٢		ئێشه	ئێش، یێش،
٧٣		ئیمه	ئێمە، ئیمە،
٧٤		ئیماو	ئێمە، ئیمە،
٧٥		ئینجه	ئەگرە، ئیچە، ئێرە، ئیمکە، ئێندا، لەێجا، نیجا،
٧٦		با	با، وایە، یا، با(وابێ)، ئەبێ، ئەشێ، بێڵە، بیلەو،
٧٧		بەختە	بەخت، بەش،
٧٨		بەخە	بەشێ، بەشێک،
٧٩		بەخش	بەخت، بەش،
٨٠		بەر	بەر(پاشگری بردن)، بەرە، بەرەوە،
٨١		بەرئو	بەر(پاشگری بردن)، بەرە، بەرەوە،
٨٢	بازو	بازو	بازو، باسک، باهۆ، باهوو،
٨٣	بەرە،	بەر	بەر(بەر=هەڵگر)، بەرزکردن، هەڵگرتن،
٨٤		بەرەج	برجەبرج، برجیان،
٨٥		بەرەجایە	برجەبرج، برجیان،
٨٦		بەراز	ڕازاندنەوە، ڕازانن،
٨٧	بەرەزا	بەرەزا	بەرز، بڵند،
٨٨		بەرەنت	بەرەندە، بەر، هێنەر،
٨٩		بەرچ	بەرز، بڵند،
٩٠	بەرز	بەرز	بەرز، بڵند،
٩١		بەرزا	بەرز، بڵند،
٩٢	بەرزەئیتی	بەرزەئیتی	بەرزایەتی، بەرزایی، بەرزی، بەرزێتی، بڵندایی،
٩٣		بەرزنگە	بەرزایی، بڵندی،
٩٤	بەرزی	بەرێزاهی،	بەرزایی، بەرزی، بەرزێتی، شاخ، کێو،
٩٦		بەرمایە	بەرمایە، خێڵێکە لە گۆرن،دەڵێن ئەمانگایەی شیری دراوە بە فەرەیدوون ئی شوێنتی وان بووە
٩٧		بەستە	بەستراو، بەستە، پەیوەست،
٩٨		بەغوداتە	شوێنی داد،
٩٩		بەڤان	بووبێ، بووبێتن، لەوانەیە بووبێتن،
١٠٠		بەگە	بەگ،
١٠١		بەند	بەند، زەنجیر،
١٠٢		بەندە	بەند، زەنجیر،
١٠٣		بەنگھـ	بەنگ، شادانە،
١٠٤		بەهـ	بەهـ)بەهدینان واتە دین باشان، ناوی ناوچەی بادینان هەر لەو وشەی وەرگیراوە، باش
١٠٥		برای	بڕ، بڕین، بنچینەی کرداری بڕین،
١٠٦		بریی	بڕ، بڕین، بنچینەی کرداری بڕین،
١٠٧		بزڤەنت	ڕەق و وشک، سفت و سەخت، بزواق(ب)، زوا، زوها، زەب،

١٠٨		بونه	بن(بنی گۆم)، قووڵایی، ناخ،
١٠٩		بوو	بوو، بوون،
١١٠		بوونه	بن(بنی گۆم)، قووڵایی، ناخ،
١١١		بوویەمە	ببین، دەبین، ئەبین، ئێمە ئەبیین، ئێمە دەبین، (بوویمە، بوومە)
١١٢		بوویەتە	بوویت، (بوویتە، بوویەتە)
١١٣		پەئسە	ئاتەشەک، پێس، نەخۆشیی پێسی،
١١٤		پەئێتیمای	پەیمانە،
١١٥		پەرە	بەر، بەری، پەری، لەبەردەم، دوورلە، لەپێش، لەپێشتر،
١١٦		پەراسەوا	پراسوو، پەراسوو،
١١٧		پەڕەیار (پەر)	پەڕینەوە، پڕکردن، (پڕ، پەڕین)
١١٨		پەرش	پرش ئاو، پرژ، پریشک،
١١٩		پەرشوویە	پرش ئاو، پرژ، پریشک،
١٢٠		پەرێس،	پرس، پرسکردن، پرسیارکردن،
١٢١		پاذە	پا، پێ،
١٢٢		پاروە(واتە: وام،وەرت، بەرتیل)	پارە، پووڵ، دارایی(دەیگرنەوە).
١٢٣		پەریکا	پەری، فرێشتە،
١٢٤		پەزوو	پەز، پەس، پێز، ڕەوەئاژەڵ،
١٢٥		پەسنێ	پاش، پشت، دوایی(پاشین)
١٢٦		پەسوو	پەز، پەس، پێز، ڕەوەئاژەڵ،
١٢٧		پەسووک	پەز، پەس، پێز، ڕەوەئاژەڵ،
١٢٨		پەشەن	پرشنگ،پەشەنگ، شەڕخر، شەڕخواز،
١٢٩		پاشنە	پاشنە، پانیە،
١٣٠		پایتی	پارازتن، پاراستن، پارێزاندن، پارێزتن، پارێزگاری، پارێزگاری کردن، پارێزگاری لێکردن، پارێزنای، پاسداری لێکردن، پاس کردن، پاس گرتن، پاسەبانی لێکردن، پاسەوانی لێکردن، پایین،
١٣١	پەرسەو، پارسوو		پەراسوو، پارسوو،
١٣٢	پرەتا	پرەتا، پێرێتو	پڕ، پرت، پرد، پردێ، پڵ، پۆلە، پێڵ،
١٣٣		پرسو	پراسوو، پەراسوو،
١٣٤	پرسو	پێرێسو	پراسوو، پەراسوو،
١٣٥		پۆورو	بێرا، پر، پڕ، پوڕ، پە ڕ، زۆر،
١٣٦		پۆورو مەهرکە	پرمەرگ، پرلەمەرگ،
١٣٧		پێرێنە	پرە، پربووە لە، (پرن)
١٣٨		پێرێنو	پر، تەواو،
١٣٩		پێرێنو مانگهە	مانگی پر،
١٤٠		ت	ئەتۆ، ت، توو، تە،
١٤١		تەپ	گەرما (گەرمبوون، گەرمکردن)، تا، تاب، تاو، تین،
١٤٢		تەخمە	ئازا، (تۆکمە =بەهێز، بەرگەگر، بەتوانا)
١٤٣		تەرێس	ترس، ترسان،
١٤٤		تەش	دروستکردن، تاش، ئامرازی تاشین،
١٤٥		تەشە	تەپشوێ، تەشوێ، تۆشە، تێشە، تێشێ،

١٤٦		تەشتە	تەشت، تەیشت،
١٤٧		تەڤە	ئی تۆ، هی تۆ، (ئی تۆیە)
١٤٨		تەڤەئانت	تەوان، تووان،
١٤٩		تەڤەنت	ئاز، توان، توانا، هاز،
١٥٠		تەڤخمە	تۆخمە، تۆخمارە، تۆم،
١٥١		تەنو	بەدەن، تەن، جەسە ، جەستە ، کەس، لەش،
١٥٢		تەنو- پێرێثەنە	تەن پڕلە تاوان، لەش پڕلە گوناح،
١٥٣		تەنوور	تەنوور، تەندوور،
١٥٤		تەنوورە	تەنوور، تەندوور،
١٥٥		تبەئێشە	ئێش، یێش،
١٥٦		تری	سێ،
١٥٧		تریش ئوا	تلێشاو، تلێشیاگ،
١٥٨		تم و بەئیوەرە	تم، تم و دایم
١٥٩	تۆش		تیش، تیژ، تیشک، تیرێژ،
١٦٠	تۆمە	تومە، تامە، تمان	تم، تۆم، تۆو، توخم،
١٦١		تیج	برا، تێژ، تیژ،
١٦٢		تیغری	تیر،
١٦٣		جاثرو - گەئوشە	چوارگۆشە،
١٦٤		جی	چ، چی،
١٦٥		جیثا	جەزا، سزا، سەزا،
١٦٦		جیثرە	ڕەگەز، جسنات، جسن، ڕەسەن، خێزان،
١٦٧		چەرمەن	چەرم،
١٦٨		چەریتەو	چڕ، چڕە، چڕین،
١٦٩		چەشمەن	چاو، چەش، چەشم، چەو،
١٧٠		چەمرەئووش	چەمەر، چەمەری، شیوەنی بەو دەوڵ و زوڕنا،
١٧١		چەنگرە	چکیر، چگیر، چنگ، چنگاڵ، چنگێر، چەنگ، چەنگاڵ،
١٧٢		چیثرە (سپەچیثرە: سپە واتە سەگ+ارە)	چێر، چارە،
١٧٣		چینەنگهـ (تاسە، بەدواداگەڕان، ویستن)	چینە، دان هەڵگرتنەی مەل،
١٧٤		خەرە	خەر، کەر، هەر، هەڕ،
١٧٥		خان	خانی، کانی، سەرچاوە،
١٧٦	خسا	خسا	قسە، کسە
١٧٧	خشایثیە		شا
١٧٨		خڤە	خوەێ، خۆی، بۆخۆی، خودی خۆی،
١٧٩		خڤەر	زخۆر، خوەر، هوەر،
١٨٠		خڤارمنوو	خواردەمەنی،
١٨١		خڤاسەئووکە(حەولدان بۆ سوودی زیاتر)	خواس کردن،
١٨٢		خڤەنگهەر	خوانگ، خوشک، خوە، خوەهر، خوەیشک، خوەیشکە، خێنگ،
١٨٣		خوەرینە	خوریان، خوڕین، تێراخوڕین،
١٨٤		خوەستائیتی	خا، خاس، خشکووک، خۆ، خۆش، خوو، خوەش، خوەشک،

١٨٥		خۆسرەوە (خۆشڕەفتار)	خۆشناو، پێمواپە خۆشڕەفتار دروستترە،
١٨٦		خومسوورە	خەزوور، خەسوورە،
١٨٧		خومەفەن (هوش خومەفەن: خۆشخەو)	خەفتگ، خەفتوو، خەو، خەوانی، خەوتوو،
١٨٨		خومەفنە	خاو، خەو،
١٨٩		دەئزە	داج، داژ، دز، دزە، دژ، دوژ، شورحە، قەڵا،
١٩٠		دەئێنیا	ئاین، دین،
١٩١	دەئێوە	دەئێوە	دێو،
١٩٢		داتە	داد، داو، دای، یاسا،
١٩٣		داتکبەن	داد، داو، دای، یاسا،
١٩٤		دەر	دڕ، دڕێن،
١٩٥		دارئو	دار، درەخت،
١٩٦	دەروو		دەروو، گوزەر،
١٩٧		دژ	دژ، دش، زێز،
١٩٨		دوخت	تە، دت، دتە، دۆت، دوەت، دوێت، دوێتە، دوویەت، کچ، کنا، کناچە، کناچێ، کەج، کەچ، کەنی، کەنیشک، کەنیک، کەینەک،
١٩٩		دوغدەرە	تە، دت، دتە، دۆت، دوەت، دوێت، دوێتە، دوویەت، کچ، کنا، کناچە، کناچێ، کەج، کەچ، کەنی، کەنیشک، کەنیک، کەینەک،
٢٠٠	را		ڕا، ڕۆژ، خۆر،
٢٠١		ڕا(بەخشین)	ڕادەست بکە، بووەڕا،
٢٠٢		ڕەئشە	ڕووش، ڕیش، زام،
٢٠٣		ڕەئشەنگهـ	ڕووش، ڕیش، زام،
٢٠٤		رەئۆجادە	(ڕۆژ، ڕووناکیی ڕۆژ)، ڕووناکی، ڕۆژی ڕوون، ڕووناکی دانەوە
٢٠٥		ڕەئووچەنگهـ	ڕۆ، ڕۆج، رۆجیار، ڕۆچ، ڕۆچیار، ڕۆژ، ڕۆژیار، ڕۆش، ڕووز، ڕووژ،
٢٠٦		رەئۆچەنە	ڕووناک، ڕشنا، ڕڤین، ڕۆچن، ڕۆشن، ڕۆشنا،
٢٠٧		رەئۆخشنە	ڕووناک، ڕشنا، ڕڤین، ڕۆچن، ڕۆشن، ڕۆشنا،
٢٠٨		رەئۆخشنا	ڕووناک، ڕشنا، ڕڤین، ڕۆچن، ڕۆشن، ڕۆشنا،
٢٠٩		رەئۆخشنوو	ڕووناک، ڕشنا، ڕڤین، ڕۆچن، ڕۆشن، ڕۆشنا،
٢١٠		رەئێئوایێتی	ریسوایی، ریسوایەتی،
٢١١		ڕاز(دەنگدانی لەشکر)	ڕازانن، لەشکر ڕازاندنەوە، زرارکردن ئۆردی،
٢١٢		ڕەفنەنگهـ	دڵڕفێن،
٢١٣		ڕەڤە	ڕۆ، ڕۆڕۆ، شیوەن،
٢١٤		رەڤەن	دەروەن، دەرە، دەڕە، دەل، دەهل،
٢١٥		رانە	ڕان، ڕاهن، ڕەهن،
٢١٦		ڕەنج	ڕەنج
٢١٧		ڕم	ڕم، ڕمب، ڕمبە، ڕمبە لێهێنان، زرم، زرمە، لێدان،
٢١٨		ڕمە	ڕم، ڕمب، ڕمبە، ڕمبە لێهێنان، زرم، زرمە، لێدان،
٢١٩		ڕنگهـ (بەواتای دەنگدانەوە)	ڕنگە، ڕنە، ڕینگە،
٢٢٠		ڕووچ	ڕۆ، ڕۆج، رۆجیار، ڕۆچ، ڕۆچیار، ڕۆژ، ڕۆژیار، ڕۆش، ڕووز، ڕووژ،

٢٢١		ڕووچکار	ڕۆجیار، ڕۆچیار، روزگار، ڕۆژگار، ڕۆژیار، ڕووژگار، ڕووژێار،
٢٢٢		ڕیش	ڕدێن، ڕووش، ڕیش، زام،
٢٢٣		ڕێڤی	ڕۆڤی، ڕوا، رواس، ڕواسە، ڕوانە، ڕووبا، ڕۆڤی، ڕووڤی، ڕوو وی، ڕویڤی، ڕوویی، ڕێڤی، ڕێوی،
٢٢٤		زا	زا، زێ،
٢٢٥		زەرەتە (زەرەت ئوشترە)	زەر، زەرد،
٢٢٦	زەرەنیا		زێر،
٢٢٧	زەرنە		زێرن،
٢٢٨		زاماتەر	داما، دۆما، زاڤا، زاما، زاوا، زوما، زەما، زەوا،
٢٢٩	زان	زان	زان، زانین،
٢٣٠		زانەم	زانستن، زانین،
٢٣١		زانوو	زانۆ، زانوو، زانی، زرانوو، زرانی، زرۆنی، زەرانی، زەنگۆڵ، ژنۆ، ژنوو، ژوونی، ژەنو، ژەنوو،
٢٣٢	زانین	زانین	زانین،
٢٣٣		زەرنیە	زێرن،
٢٣٤		زەرت	زەر، زەرد
٢٣٥	دەستە	زەستە	دەست
٢٣٦		زەڤەرێ	زۆر، زوور، زەبر، زەبەرد، زەوەرد، شیان، شێنا، شێناهی،
٢٣٧		زاوەر	زۆر، زوور، زەبر، زەبەرد، زەوەرد، شیان، شێنا، شێناهی،
٢٣٨		زایا	زا، زان،
٢٣٩		زەیە	زستان
٢٤٠		زەیەنی	زیانی، زیانیخرۆ، زیانیکار، ئاژەڵ زیانکار،
٢٤١		زایری	زەر، زەرد
٢٤١		زەیری	زێرن، زێڕین،
٢٤٢		زەیری- گەئوشە	گوێ زێڕین
٢٤٣		زرەیە	دەلیا، دەریا، زرێ، زریا، زریە، زەری، زەریا،
٢٤٤		زرەیەنە	دەلیا، دەریا، زرێ، زریا، زریە، زەری، زەریا،
٢٤٥		زرەیەنگهـ	دەلیا، دەریا، زرێ، زریا، زریە، زەری، زەریا،
٢٤٦		زەرئیرنە	زەرد، زەڕین،
٢٤٧	زوورا	زوورا	زۆر، زۆری،
٢٤٨		زوورە	زۆر، زوور، زەبر، شیان، شێنا، شێناهی،
٢٤٩		ژەهی	سۆزانی،
٢٥٠		ژەن	ژەن، ژەنین (ژەنین ئێستا لەکوردیدا واتە ژاندنی مەشکەو... و مانای تێراکردنیش دەدا)، تێراکردن، تێئاخنین، تێترنجاندن، لێدانی مۆسیقا، کاری سێکس کردن، لێ ژەنین)، تێکوتان،
٢٥١		ژڤۆ،	زیندوو، ژیاو، ژیو،
٢٥٢		ژنو	ئەژنۆ، زانۆ، زانوو، زانی، ژنۆ، ژوونی، ژەنو، ژە نوو،
٢٥٣		ژویە	زیندوو، ژیاو، ژیو،
٢٥٤		ژویۆ	زیندوو، ژیاو، ژیو،
٢٥٥		سەئووروو	ساوڕ، ساوڵ، سایەر: دەگەڵی دێتەوە،

٢٥٦		سەئووکە(زمانەی ئاگر)	سو، سۆڵە، سووسەسووس، سووسوو: زمانەی ئاگر دەگرێتەوە،
٢٥٧		سەئینە	شاهین، شایێن، شایین، شەنهادۆ، شەهێ
٢٥٨		سەرە	دەستەڵات، سەر، سەرۆک، سەرکردە،
٢٥٩		سەرێتە	سارد، سەرد،
٢٦٠		سەنیاو	ئەسای، ئەسەی، خڕین، سانای، سانتەی، ساندن، سانەی، سنیای، سەندن، سەنن، سەنین،
٢٦١		سپەرز	پرز، زۆنگ، زهاک،
٢٦٢	سپە کە	سپە کە	سپاکۆ(مادە)، سپاگ، سپڵۆ، سپڵۆت، سپڵۆت، سپڵۆک، سپڵە، سپڵەوت، سپەو، سپەڕ، سپەکە، سە، سەپەکە، سەگ، سە ناتوو، سە و، سە، سەی،
٢٦٣	سپاکۆ	سپا	سپاکۆ(مادە)، سپاگ، سپڵۆ، سپڵۆت، سپڵۆت، سپڵۆک، سپڵە، سپڵەوت، سپەو، سپەڕ، سپەکە، سە، سەپەکە، سەگ، سە ناتوو، سە و، سەی،
٢٦٤	سپاکۆ	سپەن	سپاکۆ(مادە)، سپاگ، سپڵۆ، سپڵۆت، سپڵۆت، سپڵۆک، سپڵە، سپڵەوت، سپەو، سپەڕ، سپەکە، سە، سەپەکە، سەگ، سە ناتوو، سە و، سەی،
٢٦٥		سپە	ئەسپێ، سپی، سفێد
٢٦٦		سپەئێتینێ	سپیایەتی، سپێنە، سفێدی،
٢٦٧		سپەچیترە	توخمەسەگ، توخمەسپە،
٢٦٨		سپی	ئەسپێ، سپی، سفێد
٢٦٩		سپێتە	سپیایەتی، سپێنە، سفێدی،
٢٧٠		سپێتێنێ	سپیایەتی، سپێنە، سفێدی،
٢٧١		ستەرتە	تەرت، خەرمانی گێرەکراوی شەن نەکراو،
٢٧٢		ستەر	ئاستەرە، ئاستێرە، ئە ستێرە، ستارە، ستێر، ستێرە، هەسارە ، هەسیرە، هە سێرە،
٢٧٣		ستەرە	ئاستەرە، ئاستێرە، ئە ستێرە، ستارە، ستێر، ستێرە، هەسارە ، هەسیرە، هە سێرە،
٢٧٤		ستەرەنگهە	ئاستەرە، ئاستێرە، ئە ستێرە، ستارە، ستێر، ستێرە، هەسارە ، هەسیرە، هە سێرە،
٢٧٥		ستوونە	ئەستوون، ئەستوند، ئەستووندەک، ئەستوونگ، ئەستوونەک، ئەستوون، ئەستوند، ئەستووندەک، ئەستوونگ، ئەستوونەک،
٢٧٦		سرەتاو	سرەوتوو، سرەویاگ،
٢٧٧		سروو	خوردەک، زڕیچ، ڕەساس، سرب، سرپ، سرفت، سرۆ، سۆ، سورب، سەرمی، قوڕقوشم، مز، مزا، مەرمی،
٢٧٨	سپە کە	سڤەن	سپاکۆ(مادە)، سپاگ، سپڵۆ، سپڵۆت، سپڵۆت، سپڵۆک، سپڵە، سپڵەوت، سپەو، سپەڕ، سپەکە، سە، سەپەکە، سەگ، سەناتوو، سەو، سەی،
٢٧٩		سنا	سناو، سۆباهی، سۆبایی، سۆبەری، شناو، کوڵ، لەمێ،
٢٨٠		سووچ	سچیان، سزان، سزیان، سۆتن، سۆتەی، سۆچنەی، سۆچیان، سۆچیای، سۆزیان، سۆژان، سۆژین، سووتان، سووتن، سووتەی، سووتیان، سووچان، سووچنای، سووچیان، سووچیای، سووزان، سووزیان، سووژیان، سۆهتن،
٢٨١		سووچە	سچیان، سزان، سزیان، سۆتن، سۆتەی، سۆچنەی، سۆچیان، سۆچیای، سۆزیان، سۆژان، سۆژین، سووتان، سووتن، سووتەی، سووتیان، سووچان، سووچنای، سووچیان، سووچیای، سووزان، سووزیان، سووژیان، سۆهتن،
٢٨٢		سووخرە	سوخرە، سۆر، سۆرینگ، سوور، سوهر، سوویر، سووراو،

٢٨٣		سوخراب (سوهراب لەوە وەرگیراوە)	سووراو،
٢٨٤		سوورە	بەجەرگ، زاوەردار، دلێر، زەهلەدار،
٢٨٥		سیمە	سیمرووکە، سیمکە،
٢٨٦		سیمووئیژرە	سیمرووکە، سیمکە،
٢٨٧		سین مرو	سیمورغ، سیمەل،
٢٨٨		شەتە (بڕیان، بڕین)	شەتْ پەل، شەتوپەت، شەتوپەل،
٢٨٩		شامە	شام، نانی هێوارێ،
٢٩٠		شپیش	ئشپیش، ئەسپشی، ئەسپی، ئەسپێ، سپەك، سپی، سپێ،
٢٩١		شی (جێگیرکردن)	چی، چێ، شی (لەهەورڕامیدا واتە هێشتن)
٢٩٢	شایانا	شینگە (لەناوی هئوشینگە)	ژینگە، ژیانگە،
٢٩٣		غێن	ژن
٢٩٤		غێنا	ئی ژن، هی ژن، ژنانە، (ژنە)
٢٩٥		فەربەرز	فەریبورز، فرەبەرز، زۆربەرز،
٢٩٦		فەربەرزەنگهـ	فەریبورز، فرەبەرز، زۆربەرز،
٢٩٧		فرە	فراوان، فرە، فرەوان، فریە، فەرە، فەرەوان، ڤێش،
٢٩٨		فرەستەرتە	تەرت، خەرمانی گێرەکراوی شەن نەکراو،
٢٩٩		فرەسنەنە	سناو، سۆباهی، سۆبایی، سۆبەری، شناو، کوڵ، لەمێ،
٣٠٠		فرەشنە	فیشاردە، مەتەڵۆکە، تشتانۆک،
٣٠١		فرەفرەئوثرە	پارپار، پارپارە، پرپرە، پرپیلک، پرپێنە، پڵپەینە، پەڕپێنە، پەڕەپەلیک، پەرەپیلیک، پەڵپێنە، پەڵپینە، پیرپیلیک، پیلپێنە،
٣٠٢		فرەڤاچ	فرەبێژ، فرەواچ، فرەوڕا، فرەوەر، فرەوێژ، ڤرتۆ،
٣٠٤		فرنە	فراوان، فرە، فرەوان، فریە، فەرە، فەرەوان، ڤێش،
٣٠٥		ڤا	با، ڤا، وا،
٣٠٦		ڤەئشەرنگهـ (ئافەت و خەمباری)	واشەنگ واتە بارانی ببەخورەم و تێکدەر کە ئەومانایە دەگرێتەوە، وەرشەنگ، وەشەنگ،
٣٠٧		ڤەپ	وەپا، خەلەی هێشتا نەدرواوە،
٣٠٨		فات	با، ڤا، وا،
٣٠٩		ڤاتە	با، ڤا، وا،
٣١٠		ڤەج	بێژە، پێژە، قسەکردن، واچ، وشە، وێژ، وێژە،
٣١١		ڤار	بارشت، وارشت،
٣١٢		ڤارە	چاوەدێری، چەپارە، حاواندنەوە،
٣١٣		ڤەرە	بەردوویک، سینگـوبەر، سینگـوبەرۆک، سینەوبەرۆک، سینگ و مەمک، وەر(بریتی لە شەرمینەومەمک)،
٣١٤		ڤەرازە	بەراز، خووک، خووگ، خیگ، گاکوڵ، واش، وەراز، هوو،
٣١٥		ڤارسمەن	چاوەدێری، چەپارە، حاواندنەوە،
٣١٦		ڤەرشەنگهـ	بریجە، پرشە، ورچە، ورشە، وریجە، ورێش، ورێشە،
٣١٧		ڤەرچ	بریجە، پرشە، ورچە، ورشە، وریجە، ورێش، ورێشە،
٣١٨		ڤەرزە (کشتوکاڵ) کە دەگەڵ ئەومانایانە دەگونجێ	وەرزگار، وەرزگەر، وەرزەوان، وەرزە، وەرزێار، وەرزیار، وەرزێر،
٣١٩		ڤەرشە	بێشە، بێشی، وێشە،
٣٢٠		ڤارشتە	بارشت، وارشت،

٣٢١		ڤەرچەڤەنت	بەرجەوەن، بەرژەوەند،
٣٢٢			
٣٢٣		ڤەریکە	بەلک، بەڵک، بەڵگ، پەلک، ڤەڵگ، گڵا، گەڵا، وڵگ، وەڕ، وەرگ، وەڵگ، وەڵنگ،
٣٢٤		ڤەس	خواست، ویس، ویست،
٣٢٥		ڤەس	بەس، بەسە،
٣٢٦		ڤاسترە	باسەڕە، لەوەڕگە، کێڵگە،
٣٢٧		ڤەفرە	بەفر، بەرف، ڤەر، ڤەڕ، ڤەرڤە، ڤەور، وەر، وەرب، وەروە، وەفر، وەور، ویەر،
٣٢٨		ڤەم	ڤەڕشین، ڤەڕەشان، ڤەڕەشیان،
٣٢٩		ڤەنگهـ (بەواتای: جێگرتن، جێکردن)	بەنگا، بەنگە، بەنێە، وەنگە(واتە جێگای سەد دەیگرنەوە)،
٣٤٠		ڤەهیشتە (ڤەهـ +ئیشتە)	بەهەشت(بەهـ+ئەشت)،
٣٤١		ڤەیوو ئوی	وەیرۆ، وەیوەی، وەێوەێ، هەیرۆ،
٣٤٢		ڤیتە	وڵ، وەل، ویت، ویل، وێڵ،
٣٤٣		ڤیرە	وەرا، وەن، وەند، ویر، وێرا، وێرۆک،
٣٤٤		ڤیژ	برا، تیژ، تیژ،
٣٤٥		ڤیهرکە	ڤەرق، ڤەرک، ڤەڕک، گورگ، گورگوری، گوری، ورگ، وەرگ،
٣٤٦		کەئووفە	کاو، کۆ، کوو، کۆك، کووی، کوویە، کۆی، کووی، کوویە، کێف، کێو،
٣٤٧		کەڕەپان	کەڕ، کەڕەپەن، کەڕی، کەڕیل، کەهر، کەهڕۆ،
٣٤٨		کەڕەپەن	کەڕ، کەڕەپەن، کەڕی، کەڕیل، کەهر، کەهڕۆ،
٣٤٩		کەسیەپە	کاسەپشت، کسل، کووس، کووسڵ، کووسەل، کووسەڵ، کووسەڵە، کووسی، کوێسەڵ، کەسا، کەسە، کەسەپشت، کەسەل، کەسەڵ، کەوسەل، کەوسەڵ، کیسڵ، کیسۆ، کیسو، کیسوو، کێسوو، کیسەڵ، کیسەڵی، کیسی،
٣٥٠		کەڤی (کەوی)	قەوو، کەوین، کەی، کاک، گەورەپیاو، فەرمانڕەوا (لە مەمەسەنی)، گەورە،
٣٥١		کەنیا	تە، دت، دتە، دۆت، دوەت، دوێت، دوێتە، دوویەت، کچ، کنا، کناچە، کناچێ، کەج، کەچ، کەنی، کەنیشک، کەنیک، کەینەک،
٣٥٢		کەهرپە	کۆرپە،
٣٥٣		کەهرەکە	کارگ، کراگە، کراگی، کەرکی، کەرگ، کەرگە، کەرگی، کەڕگی، کەریک، مامر، مر، مرخ، مرغ،
٣٥٤		کەیریە	کاری، کارا، کارکردن، ئیشکەر، بەکار، چالاک، پیشە، کار، کارە
٣٥٥		کەێنێن	تە، دت، دتە، دۆت، دوەت، دوێت، دوێتە، دوویەت، کچ، کنا، کناچە، کناچێ، کەج، کەچ، کەنی، کەنیشک، کەنیک، کەینەک،
٣٥٦		کسا	قسە، قسیە، قەسە، قەسیە، کش، کوتە، کۆچ، کەپچ، کیش،
٣٥٧	کساکە		کەسک، سەوز،
٣٥٨		کسسا	قسە، قسیە، قەسە، قەسیە، کش، کوتە، کۆچ، کەپچ، کیش،
٣٥٩		کووێنێک	تە، دت، دتە، دۆت، دوەت، دوێت، دوێتە، دوویەت، کچ، کنا، کناچە، کناچێ، کەج، کەچ، کەنی، کەنیشک، کەنیک، کەینەک،
٣٦٠		گەئۆشە	گووش، گووشە، گۆشە، گۆش، گوێ، گوێچکە،
٣٦١	گات،	گات،	گاز، گازە، گازی، گاس، بانگ، بانگ کردن، هاوار، پاڕانەوە،

٣٦٢	گات،	گاته،	گاز، گازه، گازی، گاس، بانگ، بانگ کردن، هاوار، پاڕانەوە،
٣٦٣	گاث	گاثا	گاز، گازه، گازی، گاس، بانگ، بانگ کردن، هاوار، پاڕانەوە،
٣٦٤		گەرەن	گلۆێ، گوو، گەرانگ، گەروو، گەرەنگ، گەلوو، گەڵوو،
٣٦٥		گەڤوو	کەڵیا، گا،
٣٦٦		گەڤووستانه	گاران، گاوەسان، گەلەگا،
٣٦٧		گەیه	گان، گۆن، گیان، گێون، گیوون،
٣٦٨		گری	کێو، گێر، گێڵ، (گرد به تەپۆڵکه و شاخی نزم دەڵێن)،
٣٦٩	مەئێسمەن	مەئێزه	مێز، میز، گمێز، میس،
٣٧٠	مەئێسمەن	مەئێسمەن	مێز، میز، گمێز، میس،
٣٧١	مەخشی	مەخشی	مێژ، مێش،
٣٧٢		مەرق	گۆڕستان، مەرغ، مەرقەد،
٣٧٣	ماریا(میتانی)		مێر،
٣٧٤	ماریانۆ(میتانی)		میر، فەرمانڕەوا،
٣٧٥	مازا	مازا	مازن، مەزن، گەورە،
٣٧٦	مەزدا	مەزدا	مازن، مەزن، گەورە،
٣٧٧	مەن	مەن	مانایش، مەندش، میناکی، میناهی، مەنین،
٣٧٨	مەنه	مەنه	ئەز، ئەمن، من، مۆ، مەن،
٣٧٩	مەر	مەر	مەرگ، مر، مردن، مرن،
٣٨٠		مەرخش	مرخش، مرخێش، مرخێش مرخێش، دەمەقاڵە،
٣٨١		مەزگه	مزگ، مژگ، مژی، مڵاژێ، مڵاز، مڵازگ، مڵاژ، مڵاژگ، مڵاژه، مڵاژی، مۆخ، مەلاژ، مەلاژگ، مەلاژه، مەزگ، مەژک، مەژگ، مەژو، مەژۆ، مەژی
٣٨٢	مەزین	مەزه	مەزن،
٣٨٣	مەزین	مەزەنت	مەزن،
٣٨٤	مەزین	مەزەنگھـ	مەزن،
٣٨٥	مەزین	مەزین	مەزن،
٣٨٦	مەزین	مەزێنه	مەزن،
٣٨٧	مەس	مەس	مەزن،
٣٨٨	مەسەن	مەسەن	مەزنایەتی، مەزنی،
٣٨٩	ماسی	ماسیا	ماسی
٣٩٠	مەسیۆ	مەسیۆ	ماسی
٣٩١	مەشیه	مەشیه	پیاو، نەمر،
٣٩٢		مەن	١- ماو، مەن، وسا، نەچی، ٢- ئەندێشه، ڕامان، فکر، فێر، فیکر، ڤرۆشه، گومان، گۆمان، گەمان، مەن،
٣٩٣	مانغ	مانغ	مانگ
٣٩٤	مانگھه	مانگھه	مانگ
٣٩٥	مانگھه	ماونگھـ	مانگ
٣٩٦	مانگھه	ماونگھه	مانگ
٣٩٧		مانن	مان، مەنن، وسان، نەچین،
٣٩٨	مەهرکه	مەهرکه	مەرگ، مر، مردن، مرن،
٣٩٩		موشتێ	مست، مستەکۆڵه، مشت، مشتەکۆڵه، مێشت،

٤٠٠	مەئیسمەن	مێز	مێز، میز، گمێز، میس،
٤٠١		مێژده	مزانی، مزگانا، مزگانی، مزگێن، مزگینی، مزگێنی، مزیانا، مزێانی، مژدانه، مژدانی، مژده، مژدیان، موژده،
٤٠٢	مینا		من، منا،
٤٠٣	نامه	نامه	نام، ناو،
٤٠٤		نامشته	ناڤدار، ناڤدێر، نامدار، نامەدار، نامی، نامییه، ناوبەدەرەوە، ناودار، ناودێر، ناوگیر، ناوی، نۆمدار، نێوبەدەرەوە، نێودار،
٤٠٥	نمانا	نمانا	ئەنوا، خانه،
٤٠٦	نوو	نوو	ئێستا، ئێستێ، نارا، نانکا، نکاین، نۆکا، نووکه، نوه، نوها، نوهۆ، نها، نەڤۆ، نەکای، نهۆ، نەوکه، نەوه ، نەها، نهه ، نەهه ، هەنووکه،
٤٠٧		واته	با، بێ، ڤا، وا، هەوا،
٤٠٨	وەخەد		بەخۆ
٤٠٩	وەراخا،	وەراخا،	بەرا، بەرخ، بەرخک، ڤەرک، وەر، وەرخ، وەرک، وەرکه، وەره،
٤١٠	وەرازا	وەرازا	بەراز، وەراز،
٤١١		وەرده	گول، گوڵ، گولیک، وڵی، وڵێڤه، وڵێوه، وەرد(اورامی)،
٤١٢		وەرک	تیکه، زەڕەورتکه، ورکه،
٤١٣	واس		ویست، ویستن، ویسوو، خواست، خواستن،
٤١٤		وەش	باش، خاس، خشکووک، خۆ، خۆش، خوو، خووب، خوەش، خوەشک، خۆی، وەش،
٤١٥	وەنت	وەنت	خاوەن، مەند، وەئەر، وەند، وەنده،
٤١٦		وشتره	وشتر، هوشتر، هۆشتر، هەشتر، هێشتر،
٤١٧		ویتی	ئاوا، ئەوتۆ، بەمجۆره، وتۆ، وەتۆ، وەوتۆ،
٤١٨		ویرا	ویر، هزر، هژر، هوور، هویر، هویرا،
٤١٩		هئه	هە، هەیە، هەیەتی،
٤٢٠		هئو	خۆ، خۆش، خوو، خووب، هاوه، هۆ، هۆل، هوو، هۆول،
٤٢١		هئوشینگه	ژینگەی خۆش، (ناوی هۆشەنگ له ئاڤێستادا)
٤٢٢		هەئۆم	خۆم، خوەم،
٤٢٣		هەئیم	هێمن، هێواش، هێۆر، هێۆڵ، هێۆن،
٤٢٤		هەره	هەره، ئەوپەڕی، ...ترین،
٤٢٥		هەره بێرێزەئیتی	کێوی ئەلبورز، بەرزایی ئەلبورز، هەره بەرززایەتی، بەرزترین بەرزایی،
٤٢٦		هەرێثرا	خۆ راک، خواردن، خواردەمەنی، هەرده، هەردەنی،
٤٢٧		هەزه	ئاز، ئاوزان، ئاوزیان، ئاوزین، هاز، هازی، هس، هەرەنگ، هەس، هێز،
٤٢٨		هەزەنگره	هازار، هزار، هنزار، هۆزۆر، هەزار، هەنزار،
٤٢٩		هەزەنگهه	ئاوان، ئاوانه، ئاونگ، هاڤن، هاوان، هاوِن، هاونگ، هۆد، هەڤان، هەوان، هەوانه، هەوەن، هەوەنگ،
٤٣٠		هەزڤارنه	ئاوان، ئاوانه، ئاونگ، هاڤن، هاوان، هاوِن، هاونگ، هۆد، هەڤان، هەوان، هەوانه، هەوەن، هەوەنگ،
٤٣١		هاڤەن	ئاوان، ئاوانه، ئاونگ، هاڤن، هاوان، هاوِن، هاونگ، هەڤان، هەوان، هەوانه، هەوەن، هەوەنگ،

٤٣٢		هەڤەنە	ئاوان، ئاوانە، ئاونگ، هاڤن، هاوان، هاوَن، هاونگ، هۆد، هەڤان، هەوان، هەوانە، هەوەن، هەوەنگ،
٤٣٣		هەکەت	هەر، هەرکە، (هاوکات)، دەست بەجێ،
٤٣٤		هەکێرێت (هە+کێرێت)	یەک کەڕەت
٤٣٥		هەمە	هامن، هاوین، هەموو، هەمە، هەمی، هەمیان،
٤٣٦		هام - باوەینتی	هەموو بەیەکەوە، هەموو وێکڕا،
٤٣٧		هام -بوو	بەیەکەوە، کۆبوونەوە، کۆمبوون، هەمووبوون،
٤٣٨		هام رەئێثوایێتی	هاوڕیسوایەتی، هەمووڕیسوا، هەموو ڕیسوایەتی،
٤٣٩		هاموو	هەموو،
٤٤٠		هەنجەمەنە	ئەنجومەن،
٤٤١		هەندامە	ئەنام، ئەندام، هەندام،
٤٤٢		هاندانا	ئەندازە، هەندەسە، کوردی /سۆمەرییە و چۆتە ناو فارسی و عەرەبی
٤٤٣		هەندوو	ئەناو، هەناو، هندوور،
٤٤٤		هاو	ئەم، ئەو،
٤٤٥		هەپتوئیرەنگە	دەورەێ هەفتوانە، کۆمەڵێک سروودی یارسانانە، هەفت نیشان بریتی کلەگەڕانی ڕوح بە حەوت ئاسماندا،
٤٤٦		هەفتویرەنگە	دەورەێ هەفتوانە، کۆمەڵێک سروودی یارسانانە، هەفت نیشان بریتی کلەگەڕانی ڕوح بە حەوت ئاسماندا،
٤٤٧		هڤەر	زخۆر، خوەر، هوەر،
٤٤٨		هڤەرە	زخۆر، خوەر، هوەر،
٤٤٩	هەوەتە		ئی خۆ،
٤٥٠		هەئچەنگەهـ	ئیشک، وشک، ویسک، هشک، هوسک، هوویشک، هیشک،
٤٥١		هەرە (هەرە بەرز)	ئەوپەڕی، ترین، هەرە،
٤٥٢		هەشی	ئێش، هەژمە، هێش،
٤٥٣		هەڤەرە	خۆر، خوەر، وەر، وێرە، هۆر، هوور، هوەر، هوێر،
٤٥٤		هڤەر	خۆر، خوەر، وەر، وێرە، هۆر، هوور، هوەر، هوێر،
٤٥٥		هودا	هوودە، بەکەڵک،
٤٥٦	هوور، ڕا	هوور، ڕا	خۆر، ڕۆ، ڕۆژ،
٤٥٧		هوشکە	ئیشک، وشک، ویسک، هشک، هوسک، هوویشک، هیشک،
٤٥٨		هۆرە	هەرە، ئەوپەڕی، ...ترین،
٤٥٩		هۆرە بەرەزەئیتی	کێوی ئەلبورز، بەرزایی ئەلبورز، هەرە بەرززایەتی، بەرز ترین بەرزایی، جونکە ئەلبورز بە بەرزترین کێو ناسراوە
٤٦٠		هووس	خا، خاس، خشکووک، خۆ، خۆش، خوو، خوەش، خوەشک،
٤٦١		هووش	خا، خاس، خشکووک، خۆ، خۆش، خوو، خوەش، خوەشک،
٤٦٢		هووش خوەفەن	خۆشخەو، خەوخۆش،
٤٦٣		هەئۆ شیەنگهە (هەئۆ+شیەنگهە)	هووشەنگ، (هەئۆ=باش+شیەنگهە=ژینگە = ژینگەی باش)
٤٦٤	هێری		هێری، خوری،
٤٦٥		هی	ئا، ئێ، وایە، هی، هەیا،
٤٦٦		هیزڤا	زمان، زوان، زوبان،
٤٦٧		هێزڤارنە	ئاز، ئاوزان، ئاوزیان، ئاوزین، ورە، وزە، هاز، هازی،

٤٦٨		هیشارە	چاوەدێر، کشک، کێشک، هێشژک،
٤٦٩		هێشکە	ئیشک، وشک، ویسک، هشک، هوسک، هوویشک، هیشک،
٤٧٠		هێشکو	ئیشک، وشک، ویسک، هشک، هوسک، هوویشک، هیشک،
٤٧١		یاتوو	جادو، یاتوو،
٤٧٢		یەزەمیدە	داما، دۆما، زاڤا، زاما، زاوا، زوما، زەما، زەوا،
٤٧٣		یوڤاشە (زەڕەن یوڤاشە = چەرخی زێرین)	چەواشە، چەرخان، خولخۆر،

ئاریایی واتایەکی ئایینییە نەک ڕەگەزی و بەوکەسانە کوتراوە کە لەسەر ئولی مەزداپەرستی بوون. ئەگەر مادەکان لە کتێبە مێژووییە کۆنەکاندا بە ئاریایی ناوبراون هەر لەسەر ئەوبنەمایە بووە. زەردەشتییان نەک هەر بەخۆیان کوتووە ئاریایی(واتە نەجیب و شەریف) بەڵکوخۆیان بە (بەهدینان) واتە دینباشانیش ناوبردووە و ئەوە لە ناوی ناوچەی بادینانی کوردستاندا ڕەنگی داوەتەوە و هەرماوە. ناوی ئاریانای جوغرافیایەکەی سترابۆش هەر ئی سەردەمی پارتەکان یا کەمێک پێشتر بووە نەک ئی ئاوێستا. ئەو واتایە پاشان لەلایەن ئوڕووپاییەکان و بەتایبەتی ئاڵمانییەکانەوە بڕەوی پێدرا بۆئەوەی هەست و سۆزی هاوڕەگەزی لەنێوان خۆیان و بەشێکی زۆری دانیشتووانی ڕۆژهەڵات لە هیندەوە بگرە تا ئێران بۆلای خۆیان ڕاکێشن. ئالمان بەتایبەتی دەوری بەرچاوتری لە ئی هەموو وڵاتانی ئوڕووپایی لەو ساختەکارییانەدا هەبووە. لەکاتێکدا ڕەزاشا و ئاتاتورک هاوپەیمانی بوون، داوای لێ کردن بۆ ئەوەی وڵاتەکەیان بە یەک پارچەیی بمێنێتەوە، بیانکەنە وڵاتی یەک نەتەوەیی. ئاوا ئاتاتورک ناوی تورکیای لە پاشماوەی وڵاتی عوسمانی نا، کە بەساتوسەودا دەگەڵ هاوپەیمانانی دژی ئالمان کەوتبووە بەردەستی و کوتی هەموو خەڵکی وڵاتەکەی تورکن و لەتورک بەدەر کەس مافی هاونیشتیمانیی تێیدا نییە و ڕەزاشاش بەلاساکردنەوەی ناوبراوئەوهەڵەی قۆستەوە و بۆ حاشاکردن لە فرەگەلی بوونی وڵاتی پارس (پێرسیا Persia) و کردنی بەوناوە سازکراوەی ئێستای (ئێران). ئاوا بەرواڵەت سەلماندیان هەموو ئەوانەی لەژێر چەکمەیاندا دەناڵن تەنیا یەک نەتەوەن و تەنانەت جلکی ئوڕووپایی(کۆت و شەلوار)یشیان بەزۆری بەسەر خەڵکەکەیاندا سەپاند. موحەممەدڕەزای کوڕی ڕەزاشاش درێژەی بەوسیاسەتە دا و تەنانەت بەشێک لەدانیشتووانی دراوسێی وڵاتەکەیانیشی بەئێرانی ناوبرد و دەستەواژەی (هاونیشتمانییانی ئەودیوی سنوور)ی بۆ داتاشین. ئاوا زمانی فارسی کرایە زمانی ئێرانی و زمانی نەتەوەکانی دیکەی ئێرانیان کردە زاراوە یا بن زاراوەیەک لەو زمانە (ئێرانییە) خەیاڵییە. محەممەد ڕەزاشا هەر بەوەندەش ڕانەوەستا و کۆنینەناسانی ئاڵمانی و جوولەکەشی بۆ دەست وەردان دە ئاسەوارە مێژووییەکان و گۆڕینی ناسنامە و تەنانەت وێنە و نەخشەیان بەکرێ گرتن. نموونەی هەرە بەرزی ئەو دەست تێوەردانە هەڵقەندنی وێنەی داریووش و ئاهوورامەزدای سەر سەری و ... لەسەر تاق وەسانە. بۆئاگاداریی زیاتر بڕواننە:

http://www.uni-mainz.de/presse/75962.php و

http://www.bbc.com/persian/science/2012/05/120515_l10_ashrafian_clarification. و

[/https://www.asriran.com/fa/news/208807](https://www.asriran.com/fa/news/208807/)

بەپێی ڕوانگەی دیاکۆنۆف(دیاکۆنۆف، تاریخ ماد، ل٧٣)، لێکۆڵینەوەی لێکۆڵەرە ئوڕووپاییەکانی مێژووی ماد(سەدەکانی١٩و٢٠) تاکلایەنە و لەسەربنەمای کارتێکردنی ئاریاکان لە مێژووی ئەو وڵاتە دواون. لەژێر کارتێکردنی ئەو ڕوانگەیە، وا دانراوە کە خەڵکانی ڕۆژهەڵات - بێجگە لە چەند هەڵبژاردەیەک - شیاوی گەشەکردنی سەربەخۆی مێژوویی نین. ئەوان لەسەر ئەوە دەڕۆیشتن کە گۆیا ئەو هیندو ئوڕووپاییانەی لە لکی هیندوئێرانی (ئاریایی) پێک هاتبوون، دەورێکی زۆر گەورەیان گێڕاوە و دانیشتووانی مادی خوارووش کە پێشتربیوونە هیندو ئوڕووپایی بەشی خۆیان لە فەرهەنگی وڵاتدا دانا.

دیاکۆنۆف لەسەر ئەو ڕوانگە دەمارگرژانەی ئوڕووپاییەکان، ڕاستدەکا و ئەوان هێشتاش هەر بەچاوی سووک چاولە گەلانی ڕۆژهەڵات دەکەن و پێیانوایە هەر ئەوانن کە دەتوانن پێشکەوتن بەرهەم بێنن و خەڵکی ئەوناوچانە بۆخۆیان دواکەوتوون و (بەپێی ڕوانگەی ئیستیعمار = ئاوەدان کردنەوە)، ئەوە ئەوانن کە بە داگیرکارییەکانیان گەشە بەناوچەکە دەدەن و دەرفەت و هەلی پێشکەوتن بەخەڵکەکە دەبەخشن. ئەوچەمکەیان بۆداگیرکردن و تاڵانی ئەو وڵاتانە کردە بیانوو و ئێستاش کە سەردەمی داگیرکردنی ڕاستەوخۆ نەماوە، بەشێوەی (ئیستیعماری نوێ)سامان و توانای وڵاتانی ڕۆژهەڵات بەتاڵان دەبەن. ئەوان کە خۆیان بەنەتەوەی باڵادەست و پێشکەوتوو دەزانن و بەچاوی سووک دەڕواننە ئەوانەی لەخۆیان نین، دەبێ هاوڕەگەزێک لە خەڵکی نیشتەجێی ناوچەکە بۆخۆ داتاشن، تا هەست و سۆزیان بۆ لای خۆیان ڕاکێشن و بەبیانووی یاریدەدانی ئەو (هاوڕەگەزەیان) بڕیاردەری سەرەکی بن لە چارەنووسی ناوچەکەدا. ئەوهاوڕەگەزەش بێگومان (ڕەگەزی ئاریایی)یە کە بە کەلک وەرگرتن لە هەست و سۆزی مێژوویی و گەورەکردنەوەی زیادە لەئەندازەی خوڵقاندوویانە.
بزانن پراشکی مێژوونووس لەسەر ئەو بابەتە چ دەڵێ" :هەرکە ...ئاریاکان لە سەرزەمینی ماد جێگر بوون، دانیشتووانی کۆنی ناوچەیان هەسداوە و ڕێبەرایەتیی سیاسی کەوتەدەستی پتەوو گەنجی ئاریایی...."
(دوشێن گیمن)یش دەڵێ: "لەوسەردەمەدا نیزیکەی هەزار ساڵ دەبوو کە خەڵکێکی ئوڕووپایی واتە هیتەکان (les Hittites) ئاسیای بچووکیان داگیر کردبوو، لەسایەی هیتییەکان و نووسراوەکانیاندا بوو کە ناوی گەلێکی دیکە بەناوی هووریان (les Hourrites) هات کە نە هیندوئوڕووپایی و نە سامی و نە ئیلامی و نە سۆمەری بوون و لە سەردەمێک لەمێژوودا کەوتبوونە ژێردەستەڵاتی چینێک لە مەزنانی ئاریایی و تەنانەت بەخێوکردنی ئەسپیشیان لێ فێربوون."!!؟

ئەو ڕوانگە تێکدەرانەی ئوڕووپاییەکان لەلایەن پان ئێرانیستەکانیشەوە بەپەلە قۆسترایەوە و هەمووناسامی و ناتورکەکانی ناوچەی ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاستیان پێ کردە ئێرانی و زمانەکەشیان کردنە زاراوەیەکی ئێرانی. بەڵام ئێستا بە وەدەستهاتنی بەڵگەنامە نووسراوەکانی مێژوویی لە ناوچەی ناوبراودا، پوچی و بێناوەرۆکیی ئەو ڕوانگەیە و پێچەوانەبوونی بەتەواوی دەرکەوتووە.

ئارتیکڵێک لە ساڵی ٢٠١٢ن لە زانکۆی ئۆکسفۆرد (University of Oxford) لەسەر بنەماڵەی زمانە هیندوئوڕووپاییەکان لەلایەن ٩ لێکۆڵەرەوەی زمانەوانی لە گۆڤاری زانستیی ساینس بڵاوکراوەتەوە کە دەڵێ :

" دووڕوانگە لەسەر شوێنی سەرهەڵدانی زمانەکانی بنەماڵەی هیند و ئوڕووپایی لەگۆڕێدان. ڕوانگەی باو، ئەوشوێنە دەخاتە وڵاتی کۆنی پۆنتووس کە دەکاتە دەوری ٦٠٠٠ساڵ پێش ئێستا (باشووری دەریای ڕەش، ڕۆژهەڵاتی ڕووباری هالیس لە تورکیای ئەوڕۆ – باکووری کوردستان - وەرگێڕ) کە

ئەوڕۆ بە کزیملیک ناودەبرێ ... ڕوانگەیەکی جێگرەوەش بۆ ئەوەی سەرەوە دەڵێ، زمانەکان بەتەنینەوەی کشتوکاڵ لە ٨٠٠٠ تا ٩٥٠٠ ساڵ   ساڵ پێش ئێستا لە ئاناتولی ڕا بڵاوبوونەتەوە". (https://science.sciencemag.org/content/337/6097/957)

ئارتیکلێکی دیکە هەر لەسەر ئەوبابەتە لەلاین کۆمەڵێک لێکۆڵەرەوە لە ڕیۆژنامەی زانستیی ساینس بڵاوبۆتەوە، کوە دەڵێ:

دووڕوانگەی ڕکەبەر بۆ ئاخێزگەی زمانە هیندوئوڕیووپاییەکان لەگۆڕێدا. ڕوانگەی باو لەدەورەوبەری ٦٠٠٠ساڵ پێش ئێستا و لەدەشتەهەراوەکانی پۆنتییە دادەنێ. ڕوانگەی جێگرەوە پێیوایە ئەوزمانە لەنیوان ٨٠٠٠ – ٩٥٠٠ ساڵ پێش ئێستا لە ئاناتولی ڕا بڵاوبۆتەوە. ئێمە هاوکات دەگەڵ (شیکاریی بایێزانی – شێوە شکارییەکی بیرکارییە تۆماس بایز Thomas Bayes ی ئینگلیسی ١٧٠١-١٧٦١ دایناوە) بەپێی بنەماڵەی جوغرافیایی (Bayesian phylogeographic)، لە زانیاریی وەدەستهاتووی بنەڕەتی لە ١٠٣وشەنامەی زمانەگەلی هیندوئوڕووپاییی دێرین و نوێ، بۆ نموونەی بێئەملاوئەولای تەنینەوەی بنەماڵەکە و هەڵسەنگاندنی ئەو گریمانانە کەلک وەردەگرین. ئێمە پاڵپشتیکی حاشاهەڵنەگرمان بۆ سەرچاوەیەکی (ئاناتۆلی)، لەبەرانبەر سەرچاوەی پێشوو(ڕوانگەی٦٠٠٠ساڵ – نێوان کاسپین و دەریای ڕەش)دا بۆ ڕەگەزنامەکە، دۆزییەوە. هەردووک سەردەمی دیاریکراو بۆ شوێن و بنەمای ڕەگەزنامەی هیندوئوڕووپایی دەگەڵ دەستپێکی ٨٥٠٠-٩٥٠٠ساڵ پێش ئێستا دەگەڵ بڵاوبوونەوەی کشتوکاڵ لە ئاناتولی ڕا دەستیان پێکردووە. ئەو ئاکامانە ئەو دەورە کاریگەرانە بەرجەستە دەکەنەوە کە ئەو (شیکاریی بایێزانی)ە دەتوانێ لە چاوبری باس لەسەر پێش مێژووی مرۆڤایەتی بیگێڕێ.

https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC4112997/

بەپێی ئەو سەرچاوانە هەردووک شوێنی باس کراو، باکووری کوردستان دەگرنەوە و وەک مێژوو باسی دەکەن شوێنی ژیانی میتانییەکان بوون. ئوڕووپایی مێژووی شارستانیی‌یان بە ئی سەش هەزارساڵ پێش ئێستا لەقەڵەم دابوو، بناخەی بۆچوونی یەکەم، لەسەر بنەمایەکی کۆنەپەرستانەی ڕەگەزی و ئایینی دانرابوو، بەڵام بەو ئارتیکلانەی لەسەرەوە باسمان کردن و بە کۆڵینەوە و پشکنینی ئاسەواری مێژوویی کوردستان، بەتایبەتیش لە کۆتاییەکانی سەدەی بیست و ئەوساڵانەی سەدەی بیست و یەک، وەک ئەو نموونانەی لەخوارەوە دەیبینن، دەرکەوتووە کە دەستپێکی شارستانییەت لەوبەشەی جیهاندا تەنانەت کۆنترە لە ئی بۆچوونی دووهەمیش و لانیکەم دەکەوێتە پێش ١٢٥٠٠ساڵیش.

بەوەبەرچاوگرتنی ئەوئارتیکڵەو شوێنەوارە دۆزراوەکانی ئەودواییانە، کوردستان ئەگەریش لەدنیادا کۆنترین کانگای شارستانییەتی مرۆڤ نەبێ، لانیکەم لە ئاسیا و ئوڕووپادا ئەودەورەی گێڕاوە. هەردووک شوێنی جێگای باس لەمەڕ تەشەنەکردنی زمان وێرای کشتوکاڵ لە ڕۆژهەڵات ڕا بۆ ئوڕووپا و زۆر نیشانسەی دیکە، کە بێگومان شوێن و هۆکاری پێشکەوتنی مرۆڤایەتین و لە کوردستان هەڵکەوتوون و دەکری بڵێین کوردستان کۆنترین کانگای شارستانییەتی ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاستە.

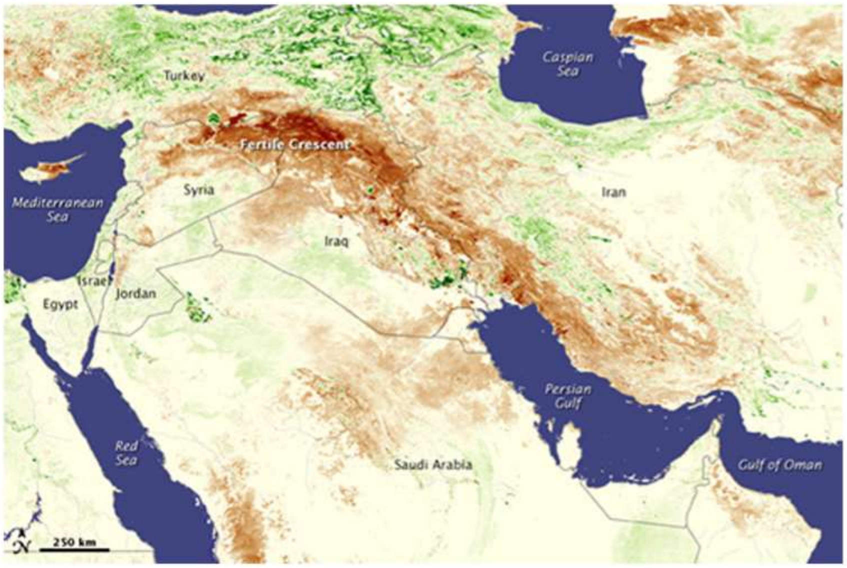

دەستەیەکی لێکۆڵەرەوە بەسەرپەرستیی Conrad Nicholas ی ئارکیۆلۆژیست لە (Tübingen University)ی ئاڵمان لە ساڵی ٢٠٠٩ڕا لە ناوچەی ئیسلام ئابادی غەرب(شائابادی سەردەمی شا) دەستیان بە لێکۆڵینەوەی زەویناسی کردووە و دەنکی دەخڵیان دیتۆتەوە کە ئی ١٢٠٠٠ساڵ پێش ئێستایە. ئەو شوێنە لە نیزیک کرماشان لە ڕۆژهەڵاتی کوردستانە و لەسەر کەوانەی پڕپیت (fertile crescent) هەڵکەوتووە کە دەتوانم بڵێم وەک لەنەخشەکەدا دەیبینن. نیزیک بە هەمووی ئەوکەوانەیە ئێستاش هەر خاکی کوردستانە.

ئەو ئاسەوارە و دۆزرانەوەی شوێنەواری شارێکی ١٢٥٠٠ ساڵە لە گۆکلی تەپەی کوردستانی بەردەستی تورکیا نیشان دەدا کە شارستانیەت لە کوردستاندا زۆر پێشتر لەو تاریخەش دەستی پێکردووە. سەرنج دان بە وێنەی سەر کۆڵەکەو دیوارەکانی ئەو شارەکۆنە بەڵگەیەکی سەلمێنەرن بۆ ئەو ڕاستییە. شاری هەولێر بەپێشینەی ٨٠٠٠ساڵی و لە کوردستانی باشوور و زۆری دیکەی تەنانەت کۆنتر لەوەش لەباکووری کوردستان، کەهەر لە سەر کەوانەی پڕپیت هەڵکەوتوون، نیشانەیەکی دیکەی حاشا هەڵنەگری سەلماندنی ئەو ڕاستییەن.

شوێنەواری شارێکی ١٢٥٠٠ساڵە لە گۆکلی تەپەی کوردستانی باکوور

ئارتیکلێکی دێکە لە Mains Univeersity لەسەرخەڵکی زاگرۆس دەڵێ: زاگرۆس نشینان یەکەم کەس بوون کەکاری کشتوکاڵیان لەچاخی بەردینی یەکەمدا، لەو شوێنەدا کە ئێستا بە ئێران ناودەبرێ، کە کەوتۆتە بەشی ڕۆژئاوای کەوانەی پڕپیت(Fertile Crescent) دەست پێکرد. هەرچۆنیک بێ ئەو کۆمەڵگە کشتوکاڵییە پەوەندییەکیان نە بە باپیرانی یەکەم وەرزێرانی ئورووپاوە هەیە و نە بە باپیرانی ئورووپاییانی نوێوە. وەک ئەوەی لەنێو ئەو دانیشتووانەی چاخی بەردینی یەکەمی کێوەکانی زاگرۆسدا تا باپیرانی پێشکەوتووترین دانیشتووانی ئاسیای باشووردا بەدی دەکرێ. ئەوە ئاکامی لیکۆڵینەوەی دەستەیەک لێکۆڵەرەوەی نێونەتەوەیی (JGU)یە بەسەرپەرستیی ژۆهانس گووتێنبێرگ (Johannes Gutenberg)ی شارەزای پالئۆلۆژی کە لەسەربنەمای شیکاریی ژێنۆمی وەدەستهاتووە. سەرەنجام، وێکچوونەکانی کۆمەڵگای زاگرۆس نشینان لەگەڵ دانیشتووانی ئێستای پاکستان و ئەفغانستان، بەڵام بەتایبەتیش لەگەڵ زەردەشتییانی ئێرانیدا نیشاندان دەدا.

زیاتر لە دەهەزارساڵ پێش ئێستا نیشتەجێیانی وەرزێروئاژەڵدار، بۆیەکەم جار لە ناوچەیەکی نێوان باشووری ڕۆژهەڵاتی ئاناتوولی، ئێران، عێراق و سووریە لە شوێنێک بەناوی کەوانەی پڕپیت دامەزران. گۆڕان لە کۆمەڵگایەکی ڕاوچی و خواردەمەنی کۆکەرەوە ڕا بۆ ژیانێکی کشتوکاڵیی دامەزراو، وەک گۆڕانکارییەکی وەها بنەڕەتی لە شێوەی ژیانی مرۆڤ دا هاتەئەژمار، کە دەستەواژەی " چاخی بەردینی نوێ" ی بۆ دانرا. نیزیکەی دووهەزارساڵ دواترشێوەژیانی بەردینی نوێ لە ئورووپای باشوری ڕۆژئاوا و هەربەدوای ویشدا لە ئورووپای ناوەندی و ئورووپای مێدیتەرانەدا وەدیارکەوت.

ئەنجامی لێکۆڵینەوە زانستییەکان دەریان خست کە وەرزێڕێرانی کێوەکانی زاگرۆس، نەک هەر باپیرانی یەکەم وەرزێڕانی ئورووپایی، بەڵکو تەنانەت ئی وەرزێرانی ئەوڕۆشی نین و ئەوە بوو بە مایەی سەرسووڕمانی زانایان. فەرناز برۆسکی، نووسەری سەرەکیی JGU دەڵێ"ئێمە زۆر سەرمان سووڕما بەو دۆزینەوانە". "هەر بەودواییانە، تیمەکەمان پێیزانی کە یەکەم وەرزێرانی ئورووپا، زنجیرەیەکی هاکا بێپسانەوەی باپیران، بەیەکەم نیشتەجێ بووانی ئاناتوولیای ڕۆژئاوی باکوورییان دەبەستێیتەوە. ئێستا وا دێتەبەرچاو، کە ئەو زنجیرە لە شوێنێک لە ئاناتوولیای ڕۆژهەڵات دا بزرکراوە.

بەپێی ئەو لێکۆڵینەوەی لەودواییانەدا بڵاوکراوەتەوە، نیشتیەجێیانی چاخی بەردینی نوێ ئێژە، لە شوێنەکانی ئاقاری باکووری یۆنان و دەریای مەڕمەڕە ڕا، بەلای بالکاندا بۆ ئورووپای ناوەندی هاتوون. لەدەووروبەری هەمان کاتیشدا وەرزێڕیانی (پێش مێژوو) لە ناوچەی ئێژەڕا گەیشتوونە سەرتاسەری مێدیتەرانە. داگیرکەران، شێوەی ژیانی ئارام، شێوەگەلی کشتوکاڵ و ڕاگرتنی ئاژەڵی دەستەمۆ و ڕەعەمەلهێنانتی ڕووەکیان بۆ ئورووپا بەدیاری هێناوە.

هەنووکە دەبینین کە یەکێک لەکۆنترین فەهەنگەکانی جیهان، (باوەر Bauer) وەک نوێنەری درێژەی تەنیا دەستەیەکی ژێنێتیکی و بەس، کە پەیوەندیی هەیە بە ئاناتوولیای ڕۆژئاوا و ئورووپا، بەتەواوی وەلانراوە. پڕۆفسۆر دوکتۆر جواهیم بێرگێر(Prof. Dr. Joachim Burger)، نووسەری بەرپرسی ئەو لێکۆڵینەوەی، دەڵێ: "ئەوە سەرنج ڕاکێشە کە خەڵکێک وەها لەبواری ژێنێتیکیدا جیاواز - کە لەوانەیە وێک نەچووبن و زمانکی جیاوازیان هەبووبێ - پەرەیان بە ژیانێکی کشتوکاڵی و ئابووری دابێ یا پەسندیان کردبێ، لەو دووناوچەی لێک جیای ئاناتوولی و ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاستدا". بە ئاماژە بەو ڕوانگەی کە دانیشتوانی زنجیرە کێوەکانی زاگرۆس، زیاتر لە ٥٠٠٠٠ ساڵ پێش ئێستا لە خەڵکی دیکەی ئووراسیا جیابوونەتەوە.

"Ex oriente lux" بۆ دۆزینەوە پالئۆژێنیتیکەکانی برگێر لەسەر بنەمای فەرهەنگ، نەک ئی ژێنێتیک دەکاردەکرێ. مەرجان مەشکوور دەڵێ:

"شێوەژیانی بەردینی نوێ لە کەوانەی بەپیت ڕا هەڵیدا، لەوانەیە چەند پێشهەنگاوێکی نێئۆلیتی لەوێڕا دەستیان پێکردبێ، بەڵام زۆرینەی ئێرانییانی سەرەتایی بەلای ڕۆژئاوادا ڕانەکێشران، وەک هێندێک کەس وای بۆدەچن". مەشکوور لەئێرانەوەدێ، وەک ئارکیۆزۆلۆژیست لە بەشی لێکۆڵینەوەی زانستی لەسەر ناوەندی ئاناتوولیا (CNRS) لەپاریس، ئەو وێڕای فەرەیدوون بیگلریی هاوسەری و بێرگێر لە مۆزەخانەی نەتەوەیی ئێران لێکۆڵینەوەی دەست پیکردووە.

کۆمەڵی نێئۆلیتیی کێوەکانی زاگرۆس، هەرچۆنێک بێ، بەرەو ڕۆژهەڵات بزووتن. زانایان لەسەر بناخەی شیکاریی ژێنۆمی دەریان خست کە ئەوخەڵکە گرنگترین باپیرانی ئاسیای باشوورییەکانن. ئەوڕۆ زۆرینەی بەشەکانی ژێنۆمی دەتوانرێ لە ئەفغانی و پاکستانییەکاندا بدۆزرێنەوە. وێچووترین بنەماکانی ژێنیتیکی ئێرانییان لە کێوەکانی زاگرۆس دەگەڕێتەوە بۆ ١٠٠٠٠ساڵ پێش ئێستا، کە ژێنی زەردەشتییەکانی ئەوڕۆیی ئێرانە. برۆشاکی پێیوایە: " لەوانەیە پاشان ئەو کۆمەڵە ئوولییە کەمتر تێکەڵاوی شەپۆلەکانی دوایی دامەزراوان بووبن، بۆیەش میراتی ژنێتیکییەکەیان زۆرترپارێزراوە"

لەسەریەک، گەلەک لێکۆڵینەوەی (ماینزی پالئۆژێنێتیک)، ئاماژە بە لانیکەم دوو دەستەی زۆر جیاوازدەکەن کە یەکەم وەرزێڕانی جیهانیان بەدی هێناوە. کۆمەڵی زاگرۆس لە ڕۆژهەڵاتی کەوانەی پڕپیت، باپیرانی پێشکوتووترین ئاسیاییە باشوورییەکان و وەرزێرانی ئێژەیین کە پاش نیزیکەی ٨٠٠٠ساڵ پێش ئێستا لە ئوەڕووپا نیشتەجێبوون. برگر ساسمۆرایزێس دەڵێ: "ناوچەی بەرهەمەکانی کشتوکاڵی و زیندەماڵ بەگشتی زۆر ئاڵۆزترە لەوەی بیرمان لێ دەکردەوە. لەجیاتی باسی ناوەندێکی تەنیای بەردینی نوێ، واباشترە بیرۆکەی ناوچەیەکی فێدرالی بەردینی نوێ دابهێنین"

ئەو ئارتیکڵە شتیکی دەکەشمان پێ دەسەلمێنێ، ئەویش بوونی زەردەشتییانە لە کیوەکانی زاگرۆسدا لەسەردەمانی زۆر کۆنتر لەوەی مێژوونوسە ئێرانییەکان باسی دەکەن و بەکۆچیان لەوێرا بۆ شوێنەکانی دیکەی ڕۆژهەڵاتی ئاسیا و خۆ پاراستنیان لە تێکەڵبوون لەگەڵ نا زەردەشتییان، بۆتە هۆی تێکەڵاویی کەمتری ژنێتیکی و ڕەسەنایەتییان. هەروەها وەک دەبینین دیسان نەبوونی وڵاتێکی سەربەخۆی کوردستان، هەلی بۆ ئێرانییە بەشدارەکانی ئەو ئارتیکڵە ڕەخساندووە، کە دەستکەوتە مێژووییەکانی گەلەکەمان بەناوی خۆیان تۆمارکەن و هیچ ئاماژەیەک بەبوونمانی تێدا نەکەن.

تێبینی:

١- پالئۆژێن واتە: خولی سێهەمی زەویناسی کە کێوەکان لەزەوی هەڵتۆقیون و لەنێو نیشتووەکانی ئەو خولەدا پاشماوەی بەبەردبووی زیندەوەرانی کۆنینە دەبیندرێن.

٢- ژێنۆمی واتە: هەموو ئەو کرۆمۆزۆمە جۆراوجۆرانەی لە ناوکی خانەکانانی چەشنێکی دیاریکراودا دەبینرێن.

٣- ئارکیۆزۆلۆژیست: هەڵسەنگێنەری زانستیی ماکە تیکچووەکانی وەدەستهاتوو لە گۆڕەپانەکانی کۆنینەناسی هەموو ئەوماکە چەندئەندامییانەی پاش مردن و لێک بڵاوبوونی جەستەی گیانلەبەران لەخاکدا ماونەوە.

٤- ئووراسیا(قوڕنەیەکە تێکەڵاو لە دوو قوڕنەی ئاسیا و ئوڕووپا، کە چونکە ئەودوو کیشوەرە سنوورێکی سروشتیی دیاریان نییە، ئەوناوەیان کەوتۆتەسەر. سنووری جیاکەرەوەی ئەودووانە لەسەردەمی کۆندا دەریاکانی ڕەش و مەڕەڕە و تەنگەبەرەکانیان بوون، بەڵام ئێستا زنجیرەکێوەکانی ئوورال و قەفقاز بە جیاکەرەوەی ئەودوو قوڕنەیە دادەنرێن.

سەرچاوە: www.uni-mainz.de/presse/75962.php (*Steinzeit-Genome aus dem Zagros-Gebirge zeigen)

بەو لێکۆڵینەوەو زانستییانەی لەسەرەوە باسمان کردن و بەوەندەی مێژووش نیشانی دەدا کە کۆنترین دەوڵەت و ئیمپەراتووریی ناوچەش، میتانییەکان، هووریيەکان، سۆمێرییەکان، مادەکان لەو ناوچەی سەریان هەڵداوە ئیتر پاساوێک بۆ ڕەگەزی ساختەی ئاریا و بەستنەوەی پێشکەوتنەکانی مێژوویی کوردستان بە کۆچی ئوڕووپاییيان هیچ پاساوێکی بۆ نامێنێتەوە. بەپێی زۆر بەڵگەی مێژوویی، بوونی ماد لە کوردستان زۆر پێش ئەوکۆچە سازکراوەی داهێنەرانی بیری "کۆچی ئاریاکان و ڕەگەزی ئاریا" سەلمێندراوە و پێش ئەو مێژوویەیە کە باسی هاتنی پارس و پارت بۆ ناوچەیە کەدەکا. لەدرێژەی باسی ڕوونکردنەوکانی مێژووی کورددا، دەچمەوەسەری.

چاوێک لە نەخشەی سترابۆن کەن، هیچ شوێنێکی بەناوی توورن تێدانییە، بەڵام وەک دەبینین لە نەخشەکەی ئینسایکلۆپیدیای بریتانیادا کە بە ئی ساسانییان نێودێر کراوە و لەخوارەوە دامان ناوە، توورانێکی ساختەش خراوەتە سەر نەخشەی وڵاتی مەکران یا مۆکران. نموونەی ئەو ساختەکارییانە لە مێژووە ئێرانییەکاندا زۆرن کە ڕەنگدانەوەی ساختەکارییە مەبەستدارەکانی توێژەرو لێکۆڵەروەوە و گەڕیدە و کەونارناسەکانی ئوڕووپایین. بێگومان ئەگەر لەو سەردەمەدا شوێنێک بەوناوە هەبا، سترابۆنی جوغرافی زان باسی دەکرد.

١- وڵاتی ساسانی لە نەخشەی ئینسایکلۆپیدیای بریتانیادا

٢- جێگای وڵاتی ساسانی لەسەر نەخشەی سترابۆن

سەرەرای هەمووی ئەوانەش، ڕوانگەی کۆلۆنیالی و دژەکوردی ئیمپریالیستەکان کە نەیهێشتووە هەرگیز وڵاتێکی سەربەخۆ بۆ کوردان سەربگرێ، بەهەزاران کیلۆمیتر دوور دەکەونەوە و دنیایەک پاساو و شێواندنی نەشیاو دادەتاشن کە لەجێگای کوردو ئوروپایی، بڵێن هیند و ئوڕووپایی.

هێرۆدۆت لە دووشوێنی کتێبەکەیدا لەنێو لەشکری خەشایارشادا، لەپەیوەندی لەگەڵ مادەکان، ناوی ئاریانەکان دێنێ:

١- لەلاپەڕە ٩٠٧ و ٩٠٨ دا دەڵێ: "میدیاکان، ئەوانیش خاوەنی هەمان چەشنە جلوبەرگ بوون، هەڵبەت بەشێوەی میدیایی نەک پارسی.... لەسەردەمی کۆندا ئەوانە بە ئاری ناسرابوونە، بەڵام کاتێک خاتوو میدیای کولخیدی لە ئاتێنەوە هاتە لای ئارییەکان، ناوی خۆیان گۆڕی"

٢- لەلاپەڕە ٩٠٩شدا دەڵێ: "ئاری یەکان خاوەنی کەوانی چەشنی میدیاکان بوون، بەڵام باقی چەکەکانیان شێوەی سیلاحی باکترییەکانی دەدا" بڕوانە: مێژووی هێرۆدۆت، وەرگێرلەیۆنانییەوە عەلی فەتحی.

لێرەدا وەک دەبینن سەرلێشێواوییەک یا بەهەڵە بۆچوونێک لەسەر ناوی ئاریا بۆ هێرۆدۆت هاتۆتەپێش. لە دەستەواژەی یەکەمدا دەڵێ خەڵک بەمادەکانیان کوتووە ئاریایی، بەڵام لە دەستەواژەی دوایی (ل٩٠٩)دا بەوشێوە باسی ئاریانەکان دەکا کە تەنیا کەوانەکانیان وەک ئی مادەکان بووە. ئەوە وادەنوێنێ کە ماد و ئاریانەکان جیاوازیی زۆریان هەبووە و ئەگەر سەرنج بدەینە نەخشەی سترابۆن، ئاریانا سەرزەمینێکە لە دراوسێیەتیی لای خوارەوەی ماد و لەتەنیشت پارس و کرمانیا و هیند و باکتریا. بەوپێیە نە پارسەکان و نە مادەکان ئاریایی بەواتای ڕەگەزی نەبوون و ئەوە بناخەی بیری سازکراوی ڕەگەزی ئاریا بەتەواوی هەڵدەتەکێنێ. وێدەچێ ئەو هەڵەی هێرۆدۆت لە ناوی ئووری یا هوورییەکان ڕا هاتبێ، کە بەمادیش ناوبراون، یا هەر وەک پێشتریش باسمان کرد و لەوەدا کەدەڵێ لەسەردەمی کۆندا ئەوانە بە ئاری ناسرابوون، وێدەچێ ئەوناوە بەهۆی ئایینی زەردەشتەوە کەوتبێتەسەریان، نەک سەرزەمین یا ڕەگەز. پێویستە بەوەندی جارێ ئەو بابەتە لێرەدا ببڕمەوە کە هێرۆدۆت هەر لەوبەشەدا بەهەڵە نەچووە یا باشتر بڵێم بەهەڵەنەبراوە، بابەتی ناڕاستی دیکەشی هەن کە لە باسی مادەکاندا دەچمەوسەریان.